

İBN KURKÛL

(ابن قرقول)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Yûsuf
b. İbrâhîm el-Vehrânî el-Hamzî
(ö. 569/1174)

Hadis, fıkıh ve edebiyat âlimi.

Safer 505'te (Ağustos 1111) İspanya'nın güneydoğusundaki Meriye'de (Almeria) doğdu. İbn Kurkûl lakabıyla (İbn Kesîr, İbn Küsrûl olarak zikreder) anılmasının sebebi bilinmemekte, Cezayir'in kıyı şeridindeki Vehrân (Oran) şehrine nisbetle Vehrânî, yine oradaki Hamza köyüne nisbetle Hamzî olarak da zikredilmektedir. Anne tarafından dedesi Ebû'l-Kâsım İbn Verd, devamlı hizmetinde bulunduğu Ebû'l-Hasan İbn Nâfi', İbn Atıyye el-Endelûsî, Ebû'l-Hasan İbnü'l-Mugis, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, İbn Hubeyş, Ruşâfî ve Ebû Abdullah İbnü'l-Hâc gibi âlimlerden hadis öğrendi. Kâdî İyâz'dan rivayette bulundu. Şair İbn Hafâce'den divanının rivayet iznini aldı. Çok seyahat etmesi sebebiyle "rahhâl" diye nitelendirilen İbn Kurkûl genç yaşta Fas'a giderek Tîlîmsân'da İbn Gazî'nin, Miknâs'ta Ebû'l-Kâsım İbnü'l-Ebreş'ten ders aldı. Endülûs'e döndükten sonra Mâleka'ya (Malaga), ardından 564'te (1169) Sebte'ye (Ceuta), oradan Selâ'ya ve son olarak da Fas'a göç etti. Ebû'l-Haccâc İbnü's-Şeyh el-Belevî ve Abdülazîz b. Ali es-Sümâtî kendisinden hadis rivayet edenler arasındadır. Hadis ilmini ve hadis ricâlini iyi bilen, edebiyatla ilgilenen, aynı zamanda iyi bir fıkıh ve kelâm âlimi olan İbn Kurkûl 6 Şâban veya 6 Şevval 569'da (12 Mart veya 10 Mayıs 1174) Fas'ta vefat etti. Seyyidî Ali el-Mezâlî (Burcû'l-Kevkeb) yakınına defnedildi.

İbn Kurkûl'ün günümüze ulaşan tek eseri *Me'tâlî'u'l-envâr 'alâ şîhâhi (şahîhi)'l-âşâr*'dır. *Me'tâlî'u'l-esrâr şerhu Meşâriki'l-envâr* adıyla da zikredilen (*Hedîyyetü'l-'ârifîn*, I, 9) garîbî'l-hadîs konusundaki eser, Kâdî İyâz'ın *Meşâriku'l-envâr*'ı tarzında telif edilmiş olup Kâtib Çelebi kitabın Kâdî İyâz'ın eserinin ihtisar ve tashih edilerek, ayrıca bazı ilâveler yapılarak kaleme alındığını kaydetmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1715). Müellifin bu eseri, Kâdî İyâz'ın kendisine emanet olarak bıraktığı *Meşâriku'l-envâr*'dan iktibaslar yaparak hazırladığı da ileri sürülmektedir (Ziriklî, I, 82). *Me'tâlî'u'l-envâr*'ın nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 579, 2731), Köprülü (Fâzil Ahmed Paşa, nr. 450, 451), Süleymaniye

(Murad Buhârî, nr. 90; Ref'sûlküttâb Mustafa Efendi, nr. 1119) ve Âtîf Efendi (nr. 631) kütüphanelerinde mevcuttur (diğer bazı yazmaları ve muhtasarlari için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 457; *Suppl.*, I, 633). İbn Hatîbüddehşe, bazı tenkitlerle birlikte ilâvelerde bulunduğu eseri *Tehzîbü'l-me'tâlî'* ve *terğîbü'l-mu'tâlî'* adıyla düzenlemiştir. Altı cilt halindeki bu çalışmanın ilk beş cildi Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de kayıtlıdır (nr. 31536 B).

BİBLİYOGRAFYA :

Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 220; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 302; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmil* (nşr. Alfred Bel – M. Ben Cheneb), Cezayir 1920, I, 185-186; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 62-63; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XX, 520-521; a.m.f., *el-'İber*, III, 56; Safedî, *el-Vâfi*, VI, 171; Yâfî, *Mir'âtü'l-cenân*, IV, 170-171; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 277; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1687, 1715; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 231; Tûnekî, *Mu'cemü'l-muşannifîn* (nşr. Sıddîk Kemâl el-Mekkî), Beyrut 1344/1925, IV, 486-487; Brockelmann, *GAL*, I, 457; *Suppl.*, I, 633; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, I, 9; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Magribi'l-'Arabî*, Rabat 1978, I, 66-68; Ziriklî, *el-A'lâm (Fethullah)*, I, 81-82.

EMİN ÂŞIKKUTLU

İBN KUTEYBE

(ابن قتيبة)

Ebû Muhammed Abdullah
b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî
(ö. 276/889)

Dil, edebiyat, Kur'an ilimleri,
hadis ve tarih sahalarındaki
eserleriyle tanınan âlim.

Doğum yeri ve tarihi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda 213 (828) yılında Kûfe'de (İbnü'n-Nedîm, s. 115), bazılarında ise yine aynı tarihte Bağdat'ta (Hatîb, X, 170) dünyaya geldiği kaydedilmektedir. Bu kaynakların en eskisi olan İbnü'n-Nedîm'in verdiği bilgi dikkate alınarak Kûfe doğumlu olduğu söylenebilir. İbn Kuteybe, dedesinin adına nisbetle Kutebî, babasının Mervî olması sebebiyle Mervî nisbeleriyle de anılır. Ailesinin Merv'den Irak'a göç edip Kûfe'ye yerleştiği anlaşılmaktadır. Bundan hareketle Fars, hatta Türk asıllı olabileceği ileri sürülmüştür (Ömer Ferruh, II, 329). Kendi ifadesinden, atalarının Müslümanlığı kabul etmesinden sonra dedesi ve babasının II. (VIII.) yüzyılın başlarında Araplaşmış (müsta'reb) olduğu anlaşılmaktadır. *'Uyûnü'l-aḥbâr* adlı eserinde babasından zaman zaman nakillerde bulunması onun kültürlü bir aile çevresinde yetiştiğini göstermektedir.

İbn Kuteybe'nin hocaları döneminin en seçkin âlimleridir. İlk derslerini babasından aldıktan sonra Bağdat'ta Câhiz'in öğrencisi oldu ve onun bazı kitaplarını huzurunda okuyarak icâzet aldı (*'Uyûnü'l-aḥbâr*, III, 199). Fıkıh, tefsir ve hadis gibi ilimleri İshak b. Râhûye'den; dil, edebiyat ve kıraati Muhammed b. Ziyâd ez-Ziyâdî ve Ebû'l-Hattâb Ziyâd b. Yahyâ el-Hassânî'den; nahiv ve lugat ilimlerini İbrâhîm b. Süfyân ez-Ziyâdî, Ebû'l-Fazl Abbas b. Ferrec er-Riyâşî'den; Kur'an ilimleriyle şiiri Ebû Hâtîm es-Sicistânî'den okudu. Bu ilim dallarında otorite sayılacak seviyeye ulaştı. İbn Sellâm el-Cumahî ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm gibi âlimlerden de istifade etti. Ayrıca tahsil gayesiyle Horasan, Mekke ve Basra'ya gitti; bir süre Basra'da Dîvân-ı Mezâlim başkanlığı gibi önemli bir görevde bulundu.

Hayatının büyük bir kısmını Abbâsîler'in en parlak döneminde Bağdat'ta geçiren İbn Kuteybe, gençliğinde katıldığı Mu'tezile âlimlerinin toplantılarında tartışılan fikirlerden oldukça etkilendi. Mu'tezile ve Ehl-i sünnet arasında sürüp giden tartışma ortamında yetişmesi erken yaşta kelâm ilmine ağırlık vermesine sebep oldu. Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra muhaddislerin toplantılarına katılmayı tercih etti. Bu yıllarda Bağdat'ta devrin önemli simaları ile tanışma imkânı buldu. Büyük bir ihtimalle 236'da (850) *Edebü'l-kâtib* adlı eserini ithaf ettiği Vezir Ebû'l-Hasan İbn Hâkân'ın aracılığıyla Dînever kadısı oldu. Yaklaşık yirmi yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra Bağdat'a döndü ve 1 Receb 276'da (30 Ekim 889) vefatına kadar burada yaşadı (İbn Hallikân, III, 43).

Câhiz ve Ebû Hanîfe ed-Dîneverî gibi III. (IX.) yüzyılda yetişen önemli şahsiyetlerden biri olan İbn Kuteybe uzun süre hadis, tefsir, fıkıh, tarih, kelâm ve dille ilgilenmiş de zamanla edebiyata yönelmiştir. Bağdat'ta İshak b. Râhûye'den dinlediği hadisleri rivayet etmesi hususunda talebelerinin ısrarlarını, çağdaşı büyük muhaddislerin yanında kendisini rivayette ehil görmediği için reddetmesi ilimde ihtisasa gösterdiği saygının bir ifadesidir (Zehebî, XIII, 301-302). Hadiste rivayeti az olmakla birlikte güvenilir kabul edilen İbn Kuteybe'yi Hâkim en-Nisâbü'rî'nin yalancılıkla suçlaması isabetsiz bir hükümdür (İbn Hacer, III, 357). Eserlerini Mısır'da okutarak tanınmasını sağlayan oğlu kâdîkudât Ahmed b. Abdullah b. Müslim ile torunu Ebû Ahmed Abdülvâ-

hid onun meşhur talebeleri arasında zikredilebilir.

İbn Kuteybe geniş kültür birikimiyle devlet adamlarının dikkatini çekmiş, Halife Mu'temid-Alellah'ın kardeşi Muvaffak-Billâh tarafından Bağdat'a davet edilmiş ve *el-Maârif* adlı eserini onun huzurunda okumuştur. Horasan Emîri Abdullah b. Tâhir'in oğlu Muhammed ile de yakın ilişkisi olmuştur. *Uyûnü'l-ahbâr* gibi bazı eserlerinde takip ettiği metotla başta Câhiz olmak üzere döneminin birçok ünlü şahsiyetini aşan İbn Kuteybe, bir yandan tercümeler kanalıyla gelen yabancı kültürlerin etkisini kırmaya çalışırken öte yandan Mu'tezile'ye karşı büyük bir mücadeleye vermiştir. Ancak bazı kimseler onun Mu'tezile'ye karşı olan tavrını aşırı bulmaktadır. Emevîler'in son yıllarında ortaya çıkan ve Abbâsîler döneminde devam eden, Arap ırkçılığına karşı Arap olmayan müslüman unsurların ve özellikle İranlılar'ın başlattığı Şuûbiyye hareketi İbn Kuteybe'yi fazlasıyla rahatsız etmişti. Bu konuda kaleme aldığı *Fazlû'l-'Arab* adlı eserinde Arap milliyetçiliğinden yana tavır koyması, dönemin siyasî şartları ve İslâm'a karşı yürütülen fikrî hareketler çerçevesinde değerlendirilmelidir. Uzun yıllar kadılık gibi önemli bir görevi icra ederken yöneticilerle yönetilenler arasındaki mesafeyi çok iyi ayarlaması sayesinde birtakım tehlikelerden uzak kalmayı başaran İbn Kuteybe Şuûbiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe'ye karşı giriştiği mücadeleden galip çıkmış, özellikle Mu'tezile'nin çökmek üzere olduğunu sezdiği vakit fırsatı değerlendirip tenkitlerini giderek arttırmış, nihayet Mutevekkil-Alellah'ın Ehl-i sünnet'i desteklemesiyle mücadelesinin başarıya ulaştığını görmüştür.

Câhiliye döneminde doğan ve asıl gelişmesini IV. (X.) yüzyılda gösteren edebî tenkidin ilerlemesinde büyük payı olanlardan biri de İbn Kuteybe'dir. Onun *eş-Şi'r ve's-şu'arâ* adlı eserinin mukaddimesi bu konudaki görüşleri ve ortaya koyduğu ölçüleri içermektedir. İbn Kuteybe, şiir tenkidleriyle ilgili olarak kendisinden öncekilerden ve çağdaşlarından tamamen farklı bir tavır benimsemiştir. İbn Sellâm el-Cumahî'nin yaptığı gibi şairleri sınıf ve tabakalara ayırma fikrinden hareket etmemiş ve çok sayıda şiir sahibi olmayı değil kaliteli şiir yazmayı esas almış, sanat ve sanatkârlar hakkında objektif hüküm vermeyi ilke edinmiştir. Onun ortaya koyduğu ölçüler daha sonra Kudâme b. Ca'fer, Ebû Mansûr es-Seâlibî ve İbn Reşîk

el-Kayrevânî gibi büyük eleştirmenlerce de benimsenmiştir.

Dinî ve felsefî meseleleri dil alanındaki becerisiyle çözmeye çalışan İbn Kuteybe, uzun süre kadılık yapmasına rağmen fıkıh sahasında edebiyattaki kadar başarılı olamamıştır. Kur'an'ı kendi inançlarına göre yorumlayanların görüşlerini filolojik delillerle çürütmek suretiyle tefsir ilmine önemli katkılarda bulunmuştur. Onun dil alanındaki çalışmalarında daha çok Basra mektebinin etkisi görülmektedir. Bununla birlikte Küfeliler'den de yararlanmış ve bu iki mektep arasında âdeta bir köprü vazifesi görerek uzlaştırmacı Bağdat dil mektebinin öncülerinden olmuş, bazı konularda kendi görüşlerini cesaretle ortaya koymaktan çekinmemiştir.

Âlim olmak için bir dalda, edip olmak için her dalda bilgi sahibi olmanın gereğine inanan İbn Kuteybe edebiyatın, özellikle şiir ve ahbârın inceliklerini çok iyi biliyordu. Aynı zamanda şiir ve ahbâr râvisi olup Arap edebiyatında nesir sahasının İbnü'l-Mukaffa' ve Câhiz'den sonra en önemli simasıdır. II. (VIII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ve Câhiz'le birlikte zirveye ulaşan anlaşılması güç, tımtırlı edebî nesir, halkın anlayabileceği kısa ve yalın anlatıma ağırlık veren İbn Kuteybe sayesinde yerini daha kolay bir üslûba bırakmıştır. Eserlerinde genellikle ciddi bir anlatımı tercih etmekle birlikte okuyucuyu dinlendirmek amacıyla nükte ve fıkralara da yer vermiştir.

İbn Kuteybe'nin devrine damgasını vurmuş büyük bir otorite olduğunu, "İbn Kuteybe hakkında kötü söz söyleyen zındıktır"; "Kitaplarının bulunmadığı evde hayır yoktur" gibi ifadeler göstermektedir. Zamanında Ehl-i sünnet'in sözcüsü sayılan İbn Kuteybe'nin Mu'tezile'nin sözcüsü olan Câhiz ile münasebeti talebeler hoca ilişkisi şeklinde başlamış, bu ilişki sonraları görüş ayrılığı sebebiyle sert tartışmalara dönüşmüştür. Özellikle temel dinî meselelerde kendisinden farklı düşünen hocasına karşı çok acımasız davranmıştır. *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*'inde Câhiz için "yalancı, hadis uydurucu ve hakka karşı bâtıla yardım eden" gibi ifadelere yer vermiş, hatta onu kâfir olmakla suçlamıştır. Bununla birlikte Câhiz'in özellikle *Kitâbü'l-Buḥālâ* adlı eserinden alıntılar yapmaktan da geri durmamıştır. Bazı kaynaklar İbn Kuteybe'nin büyük âlimlere, bilhassa felsefeci ve kelâmcılara karşı her zaman ağır bir dil kullandığını

kaydeder. Diğer taraftan kendisi de yalancılıkla, Müşebbihe fırkasına meyletmekle ve Kerrâmiyye mezhebine ilgi duymakla itham edilmiştir (Süyûtî, s. 291). Ebû't-Tayyib el-Lugavî onu altından kalkamayacağı işlere giren, bazı eserleri âlimler tarafından benimsenmemekle birlikte halk tarafından kabul gören bir şahsiyet olarak tanıtır (*Merâtibü'n-naḥviyyîn*, s. 85). İbn Kuteybe'nin Hanbelî mezhebinin kabul ettiğini söyleyenler bulunmakla birlikte icmâ anlayışı onun Hanbelîlik'ten çok Mâlikî mezhebine yakın olduğunu göstermektedir. Bununla beraber üzerinde İshak b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbelî'nin tesirinin olduğunu belirtmek gerekir.

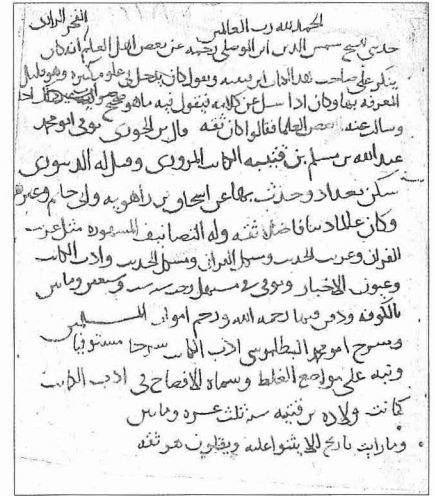
Eserleri. İbn Kuteybe'nin daha çok dil, edebiyat, hadis ve Kur'an ilimlerine dair olan eserleri günümüze ulaşmıştır. Eserlerinin sayısını altmış, altmış iki, altmış beş olarak tesbit edenler olduğu gibi (Varol, sy. 6 [1986], s. 143) 300'e kadar çıkarırlar da vardır (meselâ bk. İshak Mûsâ el-Hüseynî, s. 73). Bu farklılık, bazı kitaplarının çeşitli bölümlerinin müstakil eser sayılmasından veya bir kısım eserlerinin değişik adlarla anılmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Kâtib Çelebi *Edebü'l-kâtib*'in bir bölümü olan "Takvîmü'l-lisân"ı (*Keşfü'z-zunûn*, I, 470), Kâdî İyâzaynî'nin eserinin diğer bir bölümü "el-Ebniyye"yi (*Te'vilü müşkilü'l-Kur'ân*, neşredenin girişi, s. 31), İbnü'n-Nedîm'in *Uyûnü's-şifâr*'in bir bölümü olan "el-Merâtib ve'l-menâkıb"ı (*el-Fihrist*, s. 116) müstakil birer eser olarak göstermişlerdir. *Kitâbü'l-'Arab* adlı eseri *Zemmü'l-ḥased*, *Kitâbü'l-'Arab evi'r-red 'ale's-Şuûbiyye*, *Tafzîlü'l-'Arab*, *et-Tesviye beyne'l-'Arab ve'l-'Acem*, *Tafzîlü'l-'Arab 'ale'l-'Acem* gibi adlarla zamanımıza kadar gelmiştir (İshak Mûsâ el-Hüseynî, s. 71). Aynı şekilde bazı araştırmacılar, *Kitâbü's-Şi'r ve's-şu'arâ*'ın bir diğer adı olan *Tabaḳātü's-şu'arâ*'ı ayrı bir eser olarak göstermişlerdir (Ahmed Abdülbâkî, s. 147-148). Kaynakların bir kısmında da muhtemelen aynı eser olan *Kitâbü'l-Fıkḥ* ile *Kitâbü't-Tefkîḥ* ayrı eserler olarak kaydedilmiştir (İbnü'l-Kiftî, II, 146). *Fazlû'l-'Arab 'ale'l-'Acem* ile *el-'Arab ve 'ulûmühâ* da ayrı birer eser gibi zikredilmiştir (Ziriklî, IV, 137). Bir kısım araştırmacılar, İbn Kuteybe'nin eserlerini herhangi bir tasnife tâbi tutmadan ve bir yorum yapmadan klasik kaynaklardaki yanlışlıkları da tekrar ederek kaydetmişlerdir (meselâ bk. *el-İmâme ve's-siyâse*, neşredenin girişi, I, 13-14).

A) Tefsir ve Hadis. 1. *Te'vilü müşkili'l-l-Kur'an**. Kur'an-ı Kerim'e yapılan saldırılara cevap mahiyetindedir. Eserde ayrıca Kur'an'ın gramer, kıraat ve lügat yönleri de incelenmiştir. İlk defa Kahire'de yayımlanan (1935) eserin ilmî neşri Seyyid Ahmed Sakr (Kahire 1373/1954, 1393/1973, 1981) ve Ömer Muhammed Saîd Abdülaziz (Kahire 1989) tarafından gerçekleştirilmiştir. 2. *Ġaribü'l-Kur'an**. *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*'ın bir devamı olup Seyyid Ahmed Sakr tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1378/1958; Beyrut 1978). İbn Mutarrif el-Kinânî, *Kitâbü Te'vilü müşkili'l-Kur'an* ile bu eseri *el-Kur'tayn* adıyla bir araya getirmiştir (Kahire 1355/1936). 3. *Tefsîru sûreti'n-Nûr* (Kahire 1343). 4. *el-Müştebih mine'l-hadîş ve'l-Kur'an*. Kaynaklarda *Kitâbü'l-Müteşâbih mine'l-hadîş ve'l-Kur'an* adıyla da geçen eserin (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 186) yazma nüshası mevcuttur (C. Zeydân, II, 174). 5. *Te'vilü muhtelifi'l-hadîş**. İbn Kuteybe, hadise dair bu en önemli çalışmasında Mu'tezile âlimlerinin muhaddislerle ilgili ithamlarını cevaplandırmıştır. Çeşitli baskıları bulunan eser (meselâ nşr. Mahmûd Şehbenderzâde, Kahire 1326; nşr. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire 1378/1958; nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr, Kahire 1386/1966) Fransızca'ya ve Türkçe'ye de çevrilmiştir. 6. *Ġaribü'l-hadîş*. Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm'ın *Ġaribü'l-hadîş*'ine almadığı Ġarîb kelimelerin toplanmasıyla meydana gelmiştir. İbn Kuteybe'nin ilk telif ettiği eserlerden sayılan *Ġaribü'l-hadîş* Rızâ es-Süveysî (Tunus 1399/1978, 1402/1981), Abdullah el-Cebûrî (I-III, Bağdad 1398/1977), Süleyman b. İbrâhim el-Âyid (I-III, Cidde 1985) ve Sâmîye Muhammed Ahmed (I-II, Beyrut 1988) tarafından yayımlanmıştır. 7. *İşlâhu ġalaṭi Ebî 'Ubeyd fi Ġaribi'l-hadîş*. Gerard Lecomte tarafından *Le Kitâb İşlâḥ al-Ġalaṭ d'Ibn Qutayba* adıyla neşredilmiş (Beyrut 1968), ayrıca Abdullah el-Cebûrî tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1403/1983). 8. *el-Mesâ'il ve'l-ecvibe fi'l-hadîş ve'l-luġa*. *Kitâbü'l-Mesâ'il ve'l-cevâbât* (İbnü'l-Kiftî, II, 146), *el-Cevâbâtü'l-hâzıra* (Süyûtî, s. 291) adlarıyla da kaydedilen eseri Hüsâmeddin el-Kudsî (Kahire 1349), Şâkir el-Âşûr (*el-Mevrid*, sy. 3 [Bağdad 1394/1974], s. 233-252) ve Mervân el-Atrye – Muhsin Harâbe (Dimaşk-Beyrut 1410/1989) yayımlamıştır.

B) Dil, Edebiyat ve Lügat. 1. *Edebü'l-kâtib**. Devlet hizmetinde görev alan kâ-

tipler için yazılmış dil, kompozisyon ve imlâ esaslarıyla ilgili bilgileri ihtiva eden eser Vezir Ebû'l-Hasan Ubeydullah b. Yahyâ'ya ithaf edilmiştir. Çeşitli baskıları bulunan *Edebü'l-kâtib*'in (Kahire 1300, 1312, 1328, 1347, 1354) ilk ilmî neşrini Max Grünert gerçekleştirmiştir (Leiden 1900). Daha sonra Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire 1355, 1377/1958, 1383/1963), Muhammed ed-Dâlî (Beyrut 1402/1981, 1405/1985) ve Ali Fâûr tarafından da (Beyrut 1408/1988) yayımlanan eseri Tâhir b. Sâlih el-Cezâirî özetleyerek *Telḥîşu Edebü'l-küttâb* adıyla neşretmiştir (Kahire 1339/1920). 2. *eş-Şi'r ve's-şu'arâ**. İki bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde şiir türleri hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde başlangıçtan III. (IX.) yüzyılın ortalarına kadar gelen şairlerin biyografileri ve şiirlerinden örnekler yer almıştır. İlk olarak Rittershausen tarafından basılan eseri (Leiden 1875) daha sonra Michael Jan de Goeje, Nöldeke'nin Almanca'ya çevirdiği mukaddimesiyle birlikte yayımlamıştır (Leiden 1902). Arap dünyasında ise ilk defa ve eksik olarak Muhammed Emîn el-Hâncî tarafından neşredilen eserin (Kahire 1302) daha başka baskıları da vardır. 3. *Me'âni's-ş-ş-i'r-kebir*. Bazı kaynaklarda *Me'âni's-ş-ş-i'r* adıyla da geçer (İbnü'l-Kiftî, II, 145). Konusu bakımından *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*'nın bir zeyli gibi olan eser, şiir temaları hakkında yapılmış geniş bir çalışma olup on iki bölümden meydana gelmektedir. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî tarafından *el-Me'âni'l-kebir fi ebyâti'l-me'âni* adıyla üç cilt halinde yayımlanan eseri (Haydarâbâd 1368-1369/1949-1950; Beyrut 1405/1984) Ebû'l-Hasan Abdullah el-Hatîb de neşretmiştir (Kahire 1985). 4. *Telkinü'l-müte'allim mine'n-naḥv*. Nahve dair önemli muhtasarlardan olan eser, Cemâl Abdü'l-Atî Muhaymir (Kahire 1409/1989) ve Abdullah en-Nasîr tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1413/1993). Muhammed Selâmetullah Muhammed Hidâyetullah eser üzerinde yüksek lisans çalışması yapmıştır (1406/1986, Külliyyetü's-şerîa ve'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye bi-câmiati Melik Abdilazîz [Mekke]). 5. *el-İştikâk*. Ali Şelak, kütüphane adı belirtmeden eserin nüshasının mevcut olduğunu söylemektedir (*Merâhilü tetavvuri'n-neşri'l-Arabî*, II, 436).

C) Tarih ve Muhâdarât. 1. *Uyûnü'l-aḥbâr**. İbn Kuteybe'nin kültür zenginliğini ortaya koyan kitap bir mukaddime ve on bölümden oluşmaktadır. Müellif eserde devlet adamlarında bulunması

İbn Kuteybe'nin *el-Ma'ârif* adlı eserinin bir nüshasında müellifin hayatına ait fevâid kaydı (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4441, vr. 118*)

gereken özelliklerle savaş, seyyidlik, ilim, zühd, dostluk ve kadın gibi çok çeşitli konuları inceleyerek eski Arap kültürünün bir özetini yapar. Brockelmann, eserin ilk dört bölümünü (*Kitâbü's-Sultân* [1900], *Kitâbü'l-Harb* [1903], *Kitâbü's-Sü'düd* [1906], *Kitâbü't-Tabâ'i'* [1908]) Weimar ve Strassburg'da neşretmiştir. Eserin tamamını Ahmed Zekî el-Adevî yayımlamış (Kahire 1343-1348/1925-1930; I-IV, 1963), ilmî neşrini ise Yûsuf Ali Tavîl gerçekleştirmiştir (I-IV, Beyrut 1986). *Uyûnü'l-aḥbâr*'ın "el-Arab ve'l-Furûse" bölümü *Min Kitâb 'Uyûni'l-aḥbâr: el-'Arab ve'l-Furûse* adıyla yayımlanmıştır (Dimaşk 1977). Josef Horovitz, *'Uyûnü'l-aḥbâr*'ı İngilizce'ye çevirmiştir (*IC*, IV [1930], s. 171-198, 331-362, 487-530; V [1931], s. 1-27, 194-224). 2. *el-Evâ'il*. Çeşitli ilim, meslek ve sanat dallarının ilk temsilcilerini ele alan eser Muhammed Bedreddin el-Kahvecî tarafından yayımlanmıştır (Dimaşk 1407/1987). 3. *el-Ma'ârif**. Eserde, Hz. Âdem'den İslâm'ın doğuşuna kadar olan dönem özetlendikten sonra İslâm'ın başlangıcından Halife Müstaîn-Billâh'ın (ö. 252/866) son zamanlarına kadar geçen devirler hakkında ansiklopedik bilgi verilmiştir. İlk olarak Ferdinand Wüstenfeld tarafından neşredilen eserin (Göttingen 1850) ilmî neşrini Servet Ukkâşe gerçekleştirmiştir (Kahire 1960, 1969, 1981, 1992). Eser Hasan Ege tarafından *el-Ma'ârif, Nebiler ve Sahabilerin Sireti* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul, ts.).

D) Fıkıh ve Kelâm. 1. *Kitâbü'l-Eşribe ve'l-İhtilâfî'n-nâs fihâ* (*Kitâbü'l-İhtilâfî'l-'ulemâ' fî mâ yehillü mine'l-eşribe ve yahrumü ve hüccetü külli ferik minhüm, Kitâbü's-Şarâb*). Kısaca *el-Eşribe* olarak anılan eser, helâl veya haram olduğu konusunda ihtilâf bulunan içeceklerle dairdir. İlk baskısı Arthur Guy tarafından yapılan eseri (*el-Muktebes*, II [Dimaşk 1325], s. 234-248, 387-392, 529-535) daha sonra Muhammed Kürd Ali tahkik ederek yayımlamıştır (Dimaşk 1366). 2. *Kitâbü'l-Meyisir ve'l-kıdâh*. Talih oyunlarının fıkhi hükümleriyle ilgili olan eseri Muhibbuddin el-Hatib neşretmiştir (Kahire 1342, 1385/1965). 3. *el-İhtilâf fî'l-lafz** ve *'r-red 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*. İbn Kuteybe, kendisini Cehmiyye ve Müşebbihe'ye meyletmekle suçlayanlara karşı cevap olarak kaleme aldığı bu eserde Cehmiyye ve Müşebbihe'nin bazı müteşâbih âyetlerle ilgili görüşlerini de eleştirmiştir. Eser Zâhid Kevserî (Kahire 1349), Kâzım Hutayt (Beyrut 1990) ve Ömer b. Mahmûd Ebû Ömer (Riyad 1991) tarafından yayımlanmıştır.

E) Diğer Eserleri. 1. *Fazlû'l-'Arab ve't-tenbîh 'alâ 'ulûmihâ*. Şuûbiyye hareketine karşı kaleme alınan eserde Araplar ve İranlılar arasındaki asalet farklarının yanında Câhiliye döneminden Araplar'a intikal etmiş bilgilerden de söz edilmektedir. Eserin bir bölümünü Cemâleddin el-Kâsımî *Zemmu'l-ḥased* adıyla yayımlamış (*el-Muktebes*, Dimaşk 1325, II, 657-721), bir bölümünü de Muhammed Kürd Ali *Resâ'ilü'l-bülegâ'nın* içinde (s. 344-377) *Kitâbü'l-'Arab evî'r-red 'ale's-Şuûbiyye* adıyla neşretmiştir (Kahire 1325, 1954, 4. bs.; Dimaşk 1947). 2. *'İbâretü'r-rü'yâ* (*Ta'birü'r-rü'yâ, Te'vilü'r-rü'yâ*) (nşr. M. J. Kister, IOS, IV [Tel Aviv 1974], s. 67-103). 3. *Delâ'ilü'n-nübüvve* (*A'lâmü'n-nübüvve*). Eserin bir bölümü, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Muştafâ* adlı eserinde yer almakta olup (I, 62-73) bu bölüm ilk olarak Brockelmann tarafından yayımlanmıştır (*Islamic Philosophy Theology and Science*, XXII [1898], s. 35-36). *Delâ'ilü'n-nübüvve* muhtemelen *Mucizâtü'n-nebî* (Hilâl Nâcî, XIX [1990], s. 158) adlı eserle aynı kitaptır. Enbârî, eserin adını *Kitâbü Delâ'ilü'n-nübüvve mine'l-kütübi'l-münzele 'ale'l-enbiyâ* olarak kaydetmektedir (*Nüzhetü'l-elibbâ*, s. 144). 4. *Kitâbü'l-Envâ' fî mevâsimi'l-'Arab*. Yıldızların hareketleriyle hava durumu ve iklimler arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çeşit halk meteorolojisi mahiyetindeki

eser Charles Pellat ve Muhammed Hamîdullah tarafından yayımlanmış (Haydarâbâd 1375/1956), 1988'de Bağdat'ta bir baskısı daha yapılmıştır. 5. *Risâle fi'l-ḥaṭ ve'l-kalem*. *el-Kalem* adıyla da anılan eser (Süyûtî, s. 291) Hilâl Nâcî tarafından neşredilmiştir (*el-Mevrid*, XIX/1 [1990], s. 156-170). Müellifin bu sahada *en-Nebât* adlı bir eseri daha bulunmak-tadır.

F) İbn Kuteybe'ye Nisbet Edilen Eserler. 1. *el-Cerâşim*. Eserin "en-Ne'am ve'l-Behâ'im ve'l-Vahş ve's-Sibâ' ve't-Tayr ve'l-Hevâm ve Ḥaşarâtü'l-arz" adlı bölümlerini neşreden Maurice Bouyges (Leipzig 1908) bunun Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a ait olduğunu söylemiştir. Esasen adı geçen bölümler, Ebû Ubeyd'in *el-Ğaribü'l-muşannef* adlı eserinin bir babıdır (*DİA*, VI, 314; X, 246). Eserin "en-Nahl ve'l-kerm" adlı bölümü August Haffner tarafından Asmaî'ye nisbet edilerek yayımlanmış (Beyrut 1902), daha sonra aynı bölümü Luvis Şeyho da neşretmiş ve bunun Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm veya Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye ait olabileceğini söylemiştir. Aynı araştırmacı eserin "er-Rahl ve'l-Menzil" bölümlerini de neşretmiş (*Dix anciens traités de philologie arabe*, Beyrut 1908, s. 121-140) ve bunları Ebû Ubeyd'e nisbet etmiştir. Ancak daha sonra *el-Cerâşim*'in "Ebvâbü'l-leben ve's-Şarâb" bölümlerini yayımlarken bu defa İbn Kuteybe'ye nisbet etmiştir (*Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, neşredeninin girişi, s. 29-30). 2. *el-İmâme ve's-siyâse**. Eserin İbn Kuteybe'ye aidiyeti Dozy, Gayangos ve Goeje tarafından şüphyle karşılanmıştır. Hz. Peygamber'in vefatıyla başlayıp Halife Emîn ve Me'mûn dönemlerine kadar gelen eser Muhammed Mahmûd er-Râfîî (Kahire 1322, 1327, 1377/1957), Tâhâ Muhammed Zeynî (I-II, Kahire 1967), Abbas el-Halebî (Kahire 1969) ve Ali Şîrî (I-II, Beyrut 1990) tarafından neşredilmiştir. 3. *Vasıyyetü İbn Kuteybe li-veledihî Muhammed*. İshak Mûsâ el-Hüseynî eseri ilk olarak *Ebhâş* dergisinde yayımlamış (sy. 4 [Beyrut 1954], s. 68-82), daha sonra da tahkiki neşrini yapmıştır (*MMĀDM.*, XXX [1955], s. 546-559). 4. *Kitâbü'l-El-fâzi'l-muğrebe bi'l-elkâbi'l-mu'rebe* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 186).

İbn Kuteybe'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Dîvânü'l-küttâb*, *Câmi'ü'l-fıkh* (yine kaynaklarda zikredilen *et-Tefkih*, *Kitâbü't-Tefekkuh*, *Kitâbü'n-Nafaqa* ve *Kitâbü'l-Fıkh* ile aynı eser olmalıdır), *Câmi'ü'n-naḥvi'l-kebîr*, *Câmi'ü'n-naḥvi's-şagîr*, *Uyânü's-şîr*,

Hikemü'l-emşâl, *Vücühü'l-kırâ'ât* (muhtemelen *l-râbü'l-kırâ'e*, *Kitâbü'l-Kırâ'e* ve *Âdâbü'l-kırâ'e* ile aynı eserdir), *Ferâ'idü'd-dür*, *Kitâbü'l-'İlm* (*Uyânü'l-aḥbâr* ın "el-'İlm" adlı bölümü [III, 117-167] olması muhtemel bulunan eser İbnü'n-Ne'dîm'de geçmektedir, bk. *el-Fihrist*, s. 115), *er-Red 'ale'l-kā'il bi-halki'l-Kur'an*, *Kitâbü Halki'l-insân*, *Kitâbü'l-Hikâye ve'l-mahki*, *Kitâbü Âdâbi'l-İşre*, *Kitâbü'l-râbi'l-Kur'an*, *Kitâbü'l-Hayl* (muhtemelen İbn Kuteybe'nin *Kitâbü Me'âni's-şî'ri'l-kebîr* ının "el-Hayl" bölümüdür, bk. I, 8-180), *Kitâbü'l-Vahş*, *Kitâbü's-Şiyâm*, *Kitâbü'n-Neseb*, *Kitâbü'l-Vüzerâ'*, *Şinâ'atü'l-kitâbe*, *Siyerü'l-Acem*, *Âletü'l-küttâb*, *Urcüze ḥavle ḥarfî'd-dâd* (İbn Kuteybe şiir söylememesine rağmen kendisine bu adla bir eser nisbet edilmektedir; bk. Kâzım Hutayt, s. 19), *Me'âni'l-Kur'an*, *Munteḥabü'l-luğa ve tevâriḥü'l-'Arab*, *İstimâ'u'l-ğınâ' bi'l-elḥân*.

Abdüsselâm Abdülhafız Abdülâl, *Naḡdüş-Şîr beyne İbn Kuteybe ve İbn Tabâtabâ el-'Alevî* (Kahire 1398/1978) adlı bir eser kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, neşredeninin girişi, s. 1-87; a.mlf., *Uyânü'l-aḥbâr*, II, 142; III, 199; a.mlf., *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1408/1988, s. 59-60; ayrıca bk. neşredeninin girişi, s. 5-28; a.mlf., *el-İmâme ve's-siyâse* (nşr. Ali Şîrî), Beyrut 1410/1990, neşredeninin girişi, I, 7-15; a.mlf., *Telkinü'l-müte'allim mine'n-naḥv* (nşr. Abdül-lah en-Nasîr), Beyrut 1413/1993, neşredeninin girişi, s. z-k; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl), Kahire 1375/1955, s. 84-85; İbnü'n-Ne'dîm, *el-Fihrist*, s. 115-116; Hatib, *Târîḥu Bağdâd*, X, 170; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, Bağdad 1959, s. 143-144; İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I, 62-73; İbnü'l-Kiftî, *İnhâbü'r-ruvâ't*, II, 143-147; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 42-44; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XIII, 296-302; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 357; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, s. 291; *Keşfü'z-zunûn*, I, 470; Brockelmann, *GAL*, I, 120-123; *Suppl.*, I, 184-187; a.mlf., "İbn Kuteybe", *İA*, V/2, s. 762-763; Ahmed Emîn, *Ḍuḥa'l-İslâm*, Kahire 1952, I, 425-429; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), II, 173-175; Gerard Lecomte, *Ibn Qutayba*, Damas 1965; a.mlf., "Les citations de l'ancien et du nouveau testament dans l'œuvre d'Ibn Qutayba", *Arabica*, V, Leiden 1958, s. 34-46; a.mlf., "Muḥammed b. al-Gahm al-Barmakî gouverneur philosophe, jugé par Ibn Qutayba", a.e., V (1958), s. 263-271; a.mlf., "Les disciples directs d'Ibn Qutayba", a.e., X/3 (1963), s. 282-300; a.mlf., "Un exemple d'évolution de controverse en Islam: De l'ihlâf al-ḥadîṭ d'al-Şafî' au Muhtalif al-ḥadîṭ d'Ibn Qutayba", *St.I.*, XXVII (1967), s. 5-40; a.mlf., "A propos de la résurgence des ouvrages d'Ibn Qutayba sur le ḥadîṭ aux VIe/XIIe et VIIe siècles les certificats de lecture et du K.Ğarib al-ḥadîṭ

et du K. Islâh al-galaṭ fi Ğarib al-hadîṭ Abi 'Ubayd al-Qasim b. Sellâm", *BEO*, XXI (1968), s. 347-409; a.mlf., "Sur une relation de la saqifa attribuée à Ibn Qutayba", *St.I*, XXXI (1970), s. 171-183; a.mlf., "La descendance d'Ibn Qutayba en Egypte", *Etudes d'orientalisme dédiées à la mémoire de Lévi Provençal*, Paris 1962, s. 165-173; a.mlf., "Şafii'nin 'İhtilafu'l-Hadis'inden İbn Kuteybe'nin 'Muhtelifu'l-Hadis'ine" (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), *İsl.Med.*, V/1 (1981), s. 3-37; a.mlf., "İbn Kuteyba", *El²* (İng.), III, 844-847; Sezgin, *GAS*, I, 124-127; VII, 350-351; M. Zağlül Sellâm, *İbn Kuteybe*, Kahire 1980, s. 5-67, 79-80; İshak Mûsâ el-Hüseynî, *İbn Kuteybe* (trc. Hâşim Yâgî), Beyrut 1980, s. 71, 73; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 329-334; Paul Kunitzsch, "İbn Qutayba, Abu Muhammed Abdallah İbn Muslim al-Dinavari al-Cabalî", *DSB*, XI, 246-247; İhsan Abbas, *Târîhu'n-naqdî'l-edebî 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1404/1983, s. 104-115; Abdullah Şarîf, *Târîhu's-sekâfe ve'l-edeb fi'l-meşriḳ ve'l-mağrib*, Cezayir 1983, s. 191-202; Ziriklî, *el-'Âlâm* (Fethullah), IV, 137; A. K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, London 1985, s. 43-68; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmî' fi târîhi'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1986, s. 587-588; Mustafa eş-Şek'â, *Menâhicü't-te'lîf 'inde'l-'ulemâ'î'l-'Arab*, Beyrut 1989, s. 185-198; Ahmed Abdülbâkî, *Min a'lâmi'l-'ulemâ'î'l-'Arab fi'l-karnî's-sâlisî'l-hicrî*, Beyrut 1990, s. 137-164; Kâzım Hutayt, *Ma'a İbn Kuteybe fi'l-aḳide'l-İslâmiyye*, Beyrut 1990, s. 5-22; Ali Şelak, *Merâhilü tetavvürî'neşri'l-'Arabî*, Beyrut 1991, II, 436; Mustafa Kılıç, *Arap Edebiyatında Şuâbiye*, İstanbul 1992, s. 254-265; Abdülazîz ed-Dürî, *Bahş fi neş'eti 'ilmi't-târîḥ 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1993, s. 54; M. J. de Goeje, "Kitâb al-İmâme wa's-siyâsa", *RSO*, I/1-4 (1907-1908), s. 415-421; Seyyid Ahmed Sakr, "en-Naḳd: eş-Şifr ve's-şu'arâ" li'bn Kuteybe", *el-Kitâb*, II/8, Mısır 1946, s. 295-309; Ch. Pellat, "Le traité d'astronomie pratique et de météorologie populaire d'Ibn Qutayba", *Arabica*, I, Leiden 1954, s. 84-88; Cebrâil Cebbûr, "Kitâbü'l-İmâme ve's-siyâse el-mensûb li'bn Kuteybe-men hüve mü'ellifüh?", *el-Ebḥâş*, XIII/3, Beyrut 1960, s. 383-395; Muhammed Yûsuf Necm, "Kitâbü'l-İmâme ve's-siyâse el-mensûb li'bn Kuteybe-men hüve mü'ellifüh?", *a.e.*, XIV/1 (1961), s. 122-132; Ali el-Amârî, "İbn Kuteybe en-naḳıd", *ME*, XXXV/6 (1964), s. 663-668; XXXV/10 (1964), s. 1068-1073; G. C. Anawati, "İbn Qutayba, eş-Şih'r wal-şo'arâ", *MIDEO*, X (1970), s. 121; a.mlf., "İbn Qutayba, Te'vîl muhtelif al-hadîṭ", *a.e.*, XVII (1986), s. 162-163; M. J. Kister, "The Interpretation of Dreams an Unknown Manuscript of Ibn Qutayba's İbârat al-Ru'ya", *IOS*, III (1974), s. 67-103; Rudolf Selheim, "İbn Qutayba", *DOL*, III (1974), s. 81; Ömer el-Es'ad, "İbn Kuteybe ve'l-Merzûḳî", *Mecelletü'l-bahşî'l-ilmî ve't-türâsî'l-İslâmî*, sy. 1, Mekke 1398/1977, s. 141-152; Hüseyin Varol, "İbn Kuteybe ve Eserleri", *EAÜİFD*, sy. 6 (1986), s. 142-153; Stetkevych Jaroslav, "İbn Kuteybe ve mâ ba'deh" (trc. Mustafa Riyâd), *Fuṣûl*, VI/2, Kahire 1986, s. 71-78; Münîr Sultân, "Tezevvuḳu İbn Kuteybe li'n-naẓmî'l-Kur'ânî", *Dirâsât 'Arabiyye ve İslâmiyye*, sy. 8, Kahire 1989, s. 5-21; Claude Gilliot, "Textes arabes anciens édiés en Egypte au cours des années 1987 à 1990", *MIDEO*, XX (1991), s. 325; Muhammed Mufizurrahman, "Mizânü'n-naqdî'l-edebî 'inde

İbn Kuteybe", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XXVIII, İslâmâbâd 1414/1993, s. 91-111; Nizâr et-Tecdidî, "İbn Kuteybe mine'l-münâzara ile'l-muḥâfaẓa min hilâl muḳaddime Edebî'l-kâtib", *Âfâḳu's-sekâfe ve't-türâş*, sy. 5, Dübey 1415/1994, s. 66-85; Nihad M. Çetin, "Arap [edebiyat]", *DİA*, III, 288, 294-295; Franz Rosenthal, "Ebn Qotayba", *Elr.*, VIII, 45-47.

HÜSEYİN YAZICI

Tefsir İlmindeki Yeri. İtikadî, fikhî ve luvavî meseleleri çözümlemek üzere Kur'an'a başvuranlardan bir kısmının ondan kendi düşüncelerini destekler tarzda istifade etmeye çalıştığını gören İbn Kuteybe, âyetlerin ve lafızların anlam sınırlarını belirlemek ve bunların nasıl yorumlanacağını göstermek için tefsir ilmine dair eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden *Te'vîlû müşkili'l-Kur'an*, *Ğaribü'l-Kur'an*, *Tefsirü sûreti'n-Nûr ve el-Müştebih mine'l-hadîş ve'l-Kur'an* günümüze ulaşmışken *İ'râbü'l-Kur'an*, *Me'âni'l-Kur'an* ve *Vücühü'l-kırâ'ât*'in sadece isimleri bilinmektedir. İbn Kuteybe'nin bu eserlerinden hiçbirisi bugünkü anlamda bir tefsir olmadığı gibi Kur'an'ın tamamına dair değerlendirmeler ihtiva etmezse de onun tefsirle ilgili görüşünün bunlardan hareketle ortaya konulması mümkündür. *Te'vîlû muhtelefi'l-hadîş* adlı eserinde tefsir, te'vil ve Kur'an-sünnet teâruzuyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. İbn Kuteybe, tefsire dair eserlerinin en önemlisi olan *Te'vîlû müşkili'l-Kur'an*'da ağırlıklı olarak Kur'an'a yöneltilen eleştirilere cevap vermeye ve ondan kendi görüşlerini teyit için istifade etmeye çalışan çeşitli firkalara mensup âlimlerin hatalarını göstermeye çalışmış, sûrelerde yer alan müşkil kelime ve ibarelerin açıklamasına fazla yer vermemiştir. *Ğaribü'l-Kur'an*'da ise ilk bakışta mânası kapalı gibi görünen kelime ve ibareler açıklanmıştır.

Mushafın tertibi ve mushafta fazlalık veya eksikliğin bulunup bulunmadığı konusu bazı şarkiyatçılar tarafından tartışılmıştır. İbn Kuteybe'nin bu konudaki görüşü oldukça nettir. Meselâ *Ğaribü'l-Kur'an*'da sûrelerin dizilişi üzerinde icmâ bulunan tertibe göredir. Bu hassasiyetini Übey b. Kâ'b ve İbn Mes'ûd mushafı için de gösteren İbn Kuteybe, Übey b. Kâ'b'ın kunûṭ dualarını Kur'an'dan zannedip mushafına alarak, İbn Mes'ûd'un ise Fâtiha, Felak ve Nâs sûrelerini mushafına almayarak ashaba muhalefet ettiklerini söyler (*Te'vîlû müşkili'l-Kur'an*, s. 24-25, 38, 42-49). Arap dili ve kültürün-

den kaynağını alan mecaz, istiare, temsil, kalb ve takdim-tehirler ihtiva etmesi sebebiyle Kur'an'ın tercümesinin mümkün olmadığını ileri süren İbn Kuteybe bunlara dair çeşitli örnekler vermiştir (*a.g.e.*, s. 21 vd.).

Kur'an tefsirinde rivayet ve dirayet metodunu birlikte kullanmakla beraber İbn Kuteybe daha çok Ebû Amr b. Alâ, Halîl b. Ahmed, Sibeveyhi, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ ve Ferrâ gibi dil âlimlerinin yolundan gitmiştir. Ona göre ibarenin anlaşılması için asolan kelimedir. Metin içindeki kelimeler tam olarak anlaşılmadığı takdirde cümlelerin yanlış kavranması veya anlamının daralması muhtemeldir (Münîr Sultân, sy. 8 [1989], s. 9-10). İbn Kuteybe mânası kapalı âyetleri açıklarken Kur'an'dan hareket etmiş, daha sonra hadislerle, sahâbe ve tâbiîn sözlerine, müfessirlerin değerlendirmelerine başvurmuş, bu görüşler arasında tercihlerde bulunmuştur. Aynı zamanda kelimelerin morfolojik, etimolojik ve semantik incelemelerini de yaparak Arap şiiri ve nesrin-den örnekler vermiştir (*Te'vîlû müşkili'l-Kur'an*, s. 269-270). İbn Kuteybe âyetlerin anlamlarını pekiştirmek ve açıklamak, ğarîb kelimeleri yorumlamak, sebeb-i nüzûlû göstermek, nâsih ve mensuhunu ayırt etmek için hadislerle başvurmuştur. Meselâ Kur'an'da farklı sigalarda on üç defa geçen kunûṭ masdarını (*a.g.e.*, s. 451) ve Hucurât sûresinin 4. âyetinin nüzûl sebebini (*a.g.e.*, s. 283) bu şekilde açıklamıştır.

İbn Kuteybe *Te'vîlû müşkili'l-Kur'an*'da ayrı bir başlık altında, *Ğaribü'l-Kur'an*'da ise yeri geldikçe kıraat farklılıklarına da temas etmiştir. Ona göre kıraat vecihlerinin büyük bir kısmı Resûl-i Ekrem'in Kur'an'ın yedi harf üzere indiğine, herkesin kolayına gelen vecihle okuyabileceğine dair beyanı sebebiyle ortaya çıkmıştır (*a.g.e.*, s. 33-38). Kıraat farklılıkları bazan âyetin bir başka yönünü de ortaya çıkarır. Nitekim Yûsuf sûresinin 45. âyetindeki kelime "ümmetin" diye okunduğunda hapis arkadaşının Yûsuf'u bir zaman sonra hatırladığını belirtirken "emehin" diye okununca unuttuktan sonra hatırladığını ifade eder (*a.g.e.*, s. 40-41, 180-181). Bu arada İbn Kuteybe çeşitli kıraat râvilerini, hocalarını ve imamlarını da değerlendiren. Meselâ yedi kıraat imamından biri olan Hamza b. Habîb'in kıraatini şiddetli bir şekilde eleştirip onu Allah'ın kolaylaştırdığını zorlaştırmakla suçlar. Ayrıca Hamza'nın bu kıraat şekillerini okutup öğretmesine rağmen bunlarla nama-